

anarchisme in antwerpen rond 1900: een bekroonde studie van een nog zeer jong, 'kritisch' historicus

de kleinburger op de anarchistische toer

om de twee jaar wordt in ons land de Hubert Pierlotprijs voor geschiedenis toegekend afwisselend voor een nederlandstalig en franstalig historisch werk. Vier jaar terug werd Guido Provoost, docent aan de Gentse Rijksuniversiteit, bekroond met zijn lijvige doctorstesis over het Frans-Belgisch militair akkoord, en in 1978 was het de beurt aan de directeur van het Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, Van Welkenhuyzen, eveneens met een doctorstesis over een militair-historisch onderwerp met betrekking tot de jaren 1939-1940. Op 25 september wordt de prijs weer eens uitgereikt, en dit keer aan een nog piepjonge historicus van de KUL, Jan Moulaert. Jan Moulaert werd in Brugge geboren in 1956 en volgde geschiedenis aan de KULAK en de KUL tussen 1974 en 1979. Samen met een stel van zijn studiegenoten aan de KULAK vond Moulaert dat zijn studietijd meer moest inhouden dan gedwee onkritisch kollegelopen en blokken, vrijen en «menige pint verzetten». Vanuit een gekombineerde socialistisch-flamingantische inspiratie stelden zij zich maatschappijkritisch op. In Leuven waren ze vaak betrokken bij de werking van de vereniging «de Verontruste Historici», waar de studenten onder andere via discussie en gastsprekers de door de profen gedoedeerde stof kritisch evalueerden en desnoods bijstuurden. Verwonderlijk was het dan ook niet dat diversen uit deze geëngageerde groep in de licentiejaren, voor de keuze van een onderwerp voor de eindverhandeling, niet met het opgestoken vingertje naar de prof trokken, maar zelf, vanuit hun socialistisch-flamingantische betrokkenheid en belangstelling, hun studieonderwerp kozen.

Dit gaf dan onder andere «De Cubaanse revolutie in de Belgische pu-

cachet. Er verschijnen flink wat artikels in van voraanstaande anarchisten en een aantal medewerkers gaan de anarchistende toer op: een erg literair anarchisme overigens, dat bovendien bij de overgrote meerderheid niet blijvend is. Mesnil en August Vermeylen zijn de zeldzame uitzonderingen wier anarchisme een weerslag vindt in hun theoretische geschriften. Vooral het essay «Kritiek der Vlaamische Beweging» van Vermeylen heeft vanuit zijn anarchistische grondslag een grote invloed op de ontwikkeling van een anarchistische tendens binnen de vrijzinnige vlaamsgezinde studentenbeweging aan het Antwerpse ateneum. Ook de contacten met een aantal Antwerpse medewerkers van «Van Nu en Straks» zorgen voor beroering.

Uiteindelijk trekken een aantal jongeren uit «Elck wat wils», literair genootschap dat overwegend uit leden van de traditioneel flamingantische ateneumbond bestond, en richten in 1896, onder de bezieling van Victor Resselers, hun eigen blad op: «Ontwaking». Sommige oudere «broers» van «Van Nu en Straks», zoals Mesnil, verlenen hun steun aan «Ontwaking», maar zij kunnen toch niet beletten dat het blaadje eerder van een anarchistische makelij is dan wel de weerspiegeling van een goed uitgewerkte anarchistische overtuiging. Het flamingantisme blijft er aan bod komen, maar dan door een anarchistende bril bekeken.

Denkend aan de taaltribulaties in 1980 in het proces tegen de vier franstalige aanvallers op het kernafvalschip te Zeebrugge eerder dit jaar, vind ik het niet onaardig dat de «Ontwakers» in 1896, in het spoor van Vermeylen, al schreven dat het niet zo mis is om over een nederlandstalig strafrecht te beschikken, maar dat het op zijn minst even belangrijk is om dat strafrecht zelf eens grondig aan te pakken.

Al bij al was «Ontwaking» een typisch produkt van de fin-de siècle, met zijn voortdurende vermenging, niet alleen in Frankrijk, maar ook in België, van decadentisme, symbolisme en de artiestenwereld in het algemeen met anarchisme en socialisme. Maar zoals vaak bij een kleinburgerlijk artiest vloeit daar niet noodzakelijk een militante anarchistische inzet uit voort. Ronkend, dikdoend praten en schrijven, ja, dat is leuk en lekker anti-bourgeois, maar je ontpoppen tot een concrete activist, dat is dan toch maar voor de minder verrijnde, minder gekultiveerde massa. Het is overigens tekenend dat, zoals Moulaert konkludeert, deze anarchistende flamingante kleinburgerlijke jongelingen de kleine anarchistische beweging in Vlaanderen niet kunnen aanspreken. Einde 1896 sterft het blad een vroege dood.

In 1900 ontstaat de «Kapel». Het gaat hier om een artistiek avant-garde cenakel dat op de Falconrui, in de volkse havenbuurt tussen de Paardemarkt en de Schelde de 17de eeuwse kapel van een godshuis huurt. De activiteiten zijn

ook de Westvlaamse flamingantische pastoor Hugo Verriest is er welkom. De sfeer is er vrij anarchistende, maar slechts een minderheid van de artistiek gerichte jongeren kan als anarchistisch worden bestempeld, en dan nog spreekt het anarchisme hen hoofdzakelijk aan via het vrijheidslievend individualisme, de anti-politieke en anti-bourgeoisopstelling. De inbreng vanuit het arbeidersmilieu was niet zo groot in wat toch een elitaire bedoening bleef. Vanaf 1904 gaat de «Kapel» langzaam maar zeker achteruit en bij niet weinigen van de overwegend kleinburgerlijke, geestelijk gevormde groep blijkt hoe het anarchisme slechts een strovuur is. De artiesten laten hun «anarchisme voor eigen gebruik», de band tussen kunst en volk varen, en van de avant-garde beweging behouden ze hooguit het artistieke. Een nogal frekwent verschijnsel me dunkt, dat men ook in de historie van artistieke avant-garde bewegingen die dichter bij ons liggen stevast terugvindt. Heel wat lieden van de «Kapel» zullen zich

Jan Moulaert

overigens in korte tijd «opwerken» tot belangrijke functies in het officiële Antwerpse apparaat, zoals hoofdbibliotecaris of konservator van een of andere museum. Uiteraard zullen de commentatoren van de plaatselijke socialistische pers, die indertijd zoveel laatdunkende kritiek te verduren kregen vanwege deze artistieke anarchistende intellektueeltjes, niet nalaten bij deze «gearriveerden» te informeren naar hun actuele anarchistische ziels-toestand.

«De rotte... pardon, de hoge wereld»: deze titel van een van de artikels in de nieuwe «Ontwaking» illustreert volkomen de stijl waarin het nieuwe blad is opgevat. Victor Resselers, de ziel van «Ontwaking I» die in 1896 terziele was gegaan, is ook een actieve deelnemer aan de «Kapel», en met een stel anarchistische jongeren uit dit cenakel

wordt hij er gevangen gezet, beschuldigd van medeplichtigheid aan een Armeens geïnspireerde aanslag op de sultan. Na een intense campagne voor z'n vrijlating staat hij in 1907 terug in Antwerpen om er een alternatief boekhandelje over te nemen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog manifesteert hij zich als socialistisch activist.

De libertair-kommunistische inspiratie van de nieuwe «Ontwaking» ligt dik uitgesmeerd. De grootste theoretische diepgang komt opnieuw van Resselers en van de trouwe Mesnil, de ex-«Van Nu en Strakser» bij wie het anarchisme, in tegenstelling tot de meeste van z'n kollega's, onder wie ook August Vermeylen, niet beperkt blijft tot een «jeugdzonde». De thematiek ligt voor de hand: tegen de gezagsmaatschappij, tegen de Staat met onder meer zijn parlementarisme, tegn het systeem bevestigend onderwijs en tegen de verslaving door de Godsdienst - voor de figuur van Kristus, een anarchistisch prototype, maakt men echter steeds een eerbiedvolle uitzondering -, tegen de onderdrukking van nationale minderheden, tegen het Belgische kollonialisme en tegen het BWP-reformisme, voor een anti-autoritaire open maatschappij van vrije individuen, etcetera.

individu

Het anarchisme zit heel zijn geschiedenis lang gevat tussen de individualistische en de kommunistische pool. En zo de kunstenaarswereld zich tot het anarchisme aangetrokken voelde, dan geschiedde dit in overwegende mate via het individualisme. Jan Moulaert heeft voortdurend oog voor dit sterk opgepepte individualisme dat als een rode draad door de geschiedenis van deze kleinburgerlijke artistieke Antwerpse bent loopt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de mensen rond «Ontwaking» geen goede verstandhouding hebben met de andere anarchistische groepen in Vlaanderen, zoals in Antwerpen met «De Noodkreet» en andere. De «Ontwakers» kunnen het evenmin stellen met het «Antwerps Revolutionair Komitee» dat hoofdzakelijk bestaat uit mensen die de BWP de rug hebben toegekeerd, maar die verduiveld goed vertrouwd zijn gebleven

flamingantische-communistisch voor- man», «Clarté in Vlaanderen», «het tijdschrift Schakels» van progressieve Heel-Nederlandse makelij waar socialisten en progressieve kristenen tussen de twee wereldoorlogen samenwerkten. Jan Moulart zelf onderzocht «Een anarchisme van Vlaamsgezinde, vrijzinnige jongeren te Antwerpen 1894-1910». Dat deze jonge socialistisch en flamingantisch geïnspireerde historici het op vakkundig gebied uitstekend voor elkaar brachten moesten ook de Leuvense profen erkennen door het toekennen van onderscheidingen, grote onderscheiding, en in het geval van Moulart grootste onderscheiding. En hier komt nu nog de tweejaarlijkse Hubert Pierlotprijs bij.

anarchisme

In een eerste deel van de nog onuitgegeven studie belicht J. Moulart het anarchisme in Frankrijk, Nederland en België omstreeks 1890-1910. De anarchistische gedachte, beweging en actie belichaamde natuurlijk veel meer dan een stel bommengooiende individuen, ofschoon de overheid met grote «feeling» voor de zaak de gevoelige snaar van de gemakkelijk te manipuleren burger betokkelde, en vrij vlot het imago van de anarchist-terrorist ingang kon doen vinden. Moulart syntetiseert op een klare manier de zeer omvangrijke literatuur die hij heeft doorgenomen over de anti-autoritair rond Bakoenin, de mutuëllisten in het spoor van Proudhon, het libertaire of anarcho-kommunisme, enzovoort. Wanneer op het internationaal socialistisch kongres te Londen in 1896 de anarchisten de deur gewezen worden, dan is de breuk tussen de socialisten of sociaal-demokraten, de «autoritaire» erfgenamen van Marx, en de anti-autoritair anarchisten bezegeld. Maar daarmee is het anarchisme nog niet aan zijn doodstrijd toe. Vooral in Frankrijk richt men de kaap op het syndikalisme, en met een onbetwistbaar succes. Zo bijvoorbeeld slagen zij er in tegen 1902 een uitdrukkelijk revolutionair-anarchistische stempel te drukken op de «Confédération Générale du Travail», de CGT, en zo de Franse syndikale beweging grotendeels uit het socialistisch-reformistisch vaarwater te halen. Het parlementarisme en autoritarisme, deze «fundamentele kwalen» kan het anarchisme nooit vergeven van de reformistische sociaal-demokraten. In België ligt het zwaartepunt van de anarchistische beweging in Wallonië en in Franstalig Brussel. Het Vlaamse anarchisme, onder andere in Gent, Mechelen en Antwerpen, beweegt zich erg minoritair in de marge van de Belgische Werkliedenpartij. Maar ook voor de Franstalige anarchisten, voor wie het anti-parlementarisme een groot deel van het wezen van hun actie uitmaakte, betekende het algemeen meervoudig stemrecht van 1893 een zware klap. Toch kende de libertaire

beweging in het eerste decennium na 1900, zeker te Luik, een laatste heropbloei. Maar zoals in de ons omringende landen gaat ook het Belgische anarchisme zich meer en meer versnipperen over deelterreinen die dan worden gelijkgesteld met de anarchie zelve: neo-malthusianisme, coöperatie en kolonievorming, libertaire opvoe-

dingsofweging, vegetarisme, antimilitarisme. Tegen deze algemene achtergrond presenteert Jan Moulart in het tweede deel van zijn studie een gedetailleerd onderzoek van het anarchiserend artistiek milieu in het Antwerpen van rond de eeuwwisseling met onder andere het tijdschrift «Ontwaking» en het avant-

garde-tenakel de «krupen». Een vriendenkring van hoofdzakelijk kosmopolitisch en modernistisch georiënteerde jongeren, met centrum te Brussel, richt in 1893 een eigen avant-gardetijdschrift op, «Van Nu en Straks». Het blad staat open voor alle strekkingen, maar vanaf 1896 krijgt het toch een vrij uitgesproken libertair

intellektuele stromingen waar sommigen dan een sociaal-radicalere instelling aan koppelen. De vrijzinnigheid domineert, maar toch wordt er niet aan «papenvreterij» gedaan. Zo bijvoorbeeld treedt er niet alleen Frederik Van Eeden op om er te spreken over kolonievorming in Nederland, maar

tijdschrift «Ontwaking». Een deel van de nieuwe medewerkers zijn nogal van het pittoreske soort, zo bijvoorbeeld Edward Joris, die vrij vlug na het opnieuw verschijnen van het blad naar Konstantinopel uitwijkt, maar van daaruit blijft meewerken met artikels over de Armeense beweging. In 1905

lijzen op hun beurt, en in vele gevallen terecht, de «Ontwakers» en «Kapel»-gangers als salonrevolutionairen die concreet geen kaas gegeten hebben van sociale strijd, als gemakkelijke individualisten die slechts lippen-dienst bewijzen aan de revolutie. Ongetwijfeld is voor de libertair-kommunistische orthodoxie de individuele morele verheffing een essentiële, zelfs eerste revolutionaire faktor. Maar voor de kleinburgerlijke opstellers van «Ontwaking» wordt ze omzeggens tot enige, op zich voldoende revolutionaire faktor verheven... Het blad hamert op het belang van de vorming van zelfstandige bewuste individuen, en gelooft dat hieraan alleen al schokkende wereldveranderende consequenties vastzitten. Een typisch exclusief individualistische opstelling.

Dit leidt in «Ontwaking» soms tot onverhopen minachting voor het volk. Mesnil, de «grijze eminentie» en leverancier van denkwerk voor «Ontwaking», gelooft zelfs niet in een sociologische entiteit als het volk. Hij raadt «Ontwaking» dan ook af te zoeken naar meer vulgariserende vormen. Het is immers zoveel beter te beschikken over, je te richten tot een minderheid met karakter en inzicht, dan een grote troep amorfe dwaze middelmatigen te bereiken. Is het dan verwonderlijk dat «Ontwaking» niet betrokken is op de syndicale beweging en strijd in de eigen regio? Tijdens de grote dokstakingen in het begin van de eeuw zijn de «Ontwakers»... ingeslapen, maar ze zijn des te ijveriger in hun aandacht voor de revolutionaire gebeurtenissen in het verre Rusland in 1905 en voor de opstand op de Potemkin. Pogingen tot kolonievorming waarbij men zich met een stel op een hoefte terugtrekt, zoals in Ekeren en Boechout, liggen deze anarchiserende kleinburgers beter dan concrete reële avant-garde-posities in de zich opstapelende sociale conflicten in de onmiddellijke omgeving. Maar goed, deze «omgeving» is duidelijk niet hun «leef»-milieu. Decennia later zullen nogal wat ontgoochelde «mai '68»-anarchisten niet anders reageren.

Voor zeer vele jonge artistieke kleinburgers zal een individualistisch geïncarneerd wel altijd bovenaan de konsumptiekaart staan. Terloops nog dit: ik was helemaal niet verwonderd bij Moulart te lezen dat Victor Resseleer, de ziel van «Ontwaking», na de Eerste Wereldoorlog een rol ging spelen in de Antwerpse liberale partij. De belangrijkste prestatie, mijns inziens, van de «Ontwakers» is wel dat zij ca 1900 al op een grondige manier de schijnheiligheid van de burgerlijke moraal blootlegden, en dat zij toen al een problematiek aandurfd en aankonden - waaronder de seksuele moraal, de homoseksualiteit, de geboorteregeling, de gelijkwaardigheid van de vrouw, etc. - die zovelen, nu nog, naar het einde van onze eeuw toe, niet aandurven noch aankunnen.

ERIC DEFOORT

wim jorissen laat de loftrompet schallen over zuid-afrika

ach, die arme zondebok

de Volksunie-senator Wim Jorissen, medestichter van Protea, de vereniging die in Vlaanderen een eerder elitaire spreekbuis voor het land van de apartheid wil zijn, heeft de trosse Zuidafrikaanse springbok veranderd in een chagrijnig beest, in een verongelijkt zondebok. In een boek, getiteld **Zondebok Zuid-Afrika - Een positieve balans** (verschenen bij Lannoo te Tiel) heeft de auteur-senator zich uitgesloofd om de blanke Zuidafrikaanse regering, en vooral dan de Afrikaners van Nederlandse (ook ten dele Duitse en Frans-Hugenoise) afkomst in een zo fraai mogelijk zonnetje te zeten. De Engelssprekende blanken van Zuid-Afrika komen enigszins minder in aanmerking om te worden bewierookt. Zij zijn namelijk om praktische en niet om altruïstische redenen - nooit zo gepoorterd geweest voor de zogezegd konsekvente rassenpolitiek van de regerende Nasionale Party, die wordt beheerst door de Afrikaans sprekende blanken.

De auteur maakt een genuanceerde bespreking wel erg moeilijk, zoniet onmogelijk omdat hijzelf zo luid de loftrompet blaast. Toch zou het verkeerd zijn er zich met een jantje-van-leiden van af te maken door in dezelfde propagandastijl het boek zonder meer af te doen als een reactionair pamflet.

evolutie

Het loont integendeel de moeite het boek aandachtig te lezen, omdat het - ondanks alles - duidt op een zekere evolutie in de geesten, zelfs onder de dikste en stugste Afrikanerschedels, een verrassende antropologische ontwikkeling die een jaar geleden nog voor uingesloten werd gehouden. Inderdaad, zolang Portugal in Angola en Mozambique zijn koloniale oorlog voerde en Rhodesië (thans Zimbabwe) een blanke rois in de branding leek, waren de opeenvolgende Zuidafrikaanse regeringen stoer en zelfs uida-

gend. Nu echter die Portugese en Rhodesische vestingmuren zijn ingestort, beklagen de blanke Zuidafrikanen er zich over, dat ze onbegrepen weldoeners van Afrika en verguisde verdedigers van de Westerse beschaving zijn.

De schuldigen zijn, volgens Jorissen, talrijk en van alle schakeringen. Het land, dat in zijn boek bijna evenveel wordt vermeld als Zuid-Afrika, is de

Wim Jorissen: toch een evolutie...

Sovjetunie. Het Kremlin heeft zijn begerig oog nu ook laten vallen op de Afrikaanse grondstoffen en strategische bases. Volgens Jorissen is het alleen Zuid-Afrika dat werkelijk iets onderneemt om de Afrikaanse veroveringsplannen van de sovjets te dwarsbomen. Maar ook de VS en West-Europa. «decadent», «masochistisch», «laf», «kruiperig», alleen op materialistisch voordeel uit, komen er bekaaid af. President Carter vooral lijkt zowat de ... zondebok van de blanke Zuidafrikanen. Volgens Jorissen wil het Westen ten koste van Zuid-Afrika in het gevecht komen bij de Derde Wereld. En wat die Derde Wereld zelf betreft, die sluit zich aan bij het handig door Moskou georchestreerd huilconcert tegen Zuid-

Afrika om de eigen flagrante tekortkomingen en onmenselijkheden te doen vergeten.

Wat Zuid-Afrika zo belangrijk maakt, zowel voor de westelijke economische machten als voor de sovjetberekeningen, dat zijn niet de verdwijnende «kleine apartheid» en de sluw opgezette «grote apartheid», maar wel de enorme rijkdommen aan steenkool, mangaan, chroom, goud, platina, diamant, enzovoort in de bodem van het uitgestrekte land, - en de strategische bases aan de Atlantische en aan de Indische Oceaan. Sinds de Nasionale Party in 1948 bij - blanke - verkiezingen Jan Smuts en zijn op Engeland gerichte regering versloeg is zij ononderbroken aan het bewind geweest. Aanvankelijk ging zij door op haar anti-Engels elan van toen ze nog in de oppositie stond, wat leidde tot de uitroeping van de republiek en de terugtrekking uit het Brits Gemenebest. Jorissen vermeldt niet dat de acties en drijfverijen van die partij tijdens de Tweede Wereldoorlog Zuid-Afrika tot een wankelbaar geallieerde van het Westen maakten. Het zijn de altijd niet zo zuivere sympathieën van de rechtervleugel die toen heel wat blanke Zuidafrikanen in een racistische hoek deden belanden en niet - zoals Jorissen nu doet uitschijnen - een ongerechtvaardigde «hetze» van de engelsalige Zuidafrikaanse pers.

Maar met Russen, Cubanen en Oostduitsers militair actief in vele delen van Afrika, zou het verkeerd zijn doof te blijven voor dringende waarschuwingen. Heel wat zwarte leiders in Afrika beginnen zich daarover zorgen te maken, terwijl andere hun ontgoocheling over de Russische bijstand en de povere economische resultaten daarvan niet verbergen. Jorissen verwijst daar herhaaldelijk naar, onderstrepend welk een sterke steun en steun de blanke Zuidafrikanen - die niet terug kunnen naar een modderland - zouden zijn voor het opbouwen van een waarachtig Afrika voor de Afrikanen.

Helaas hebben de blanke Zuidafrikanen zichzelf voor de rol van «lichtbak» voor een heel continent onmogelijk gemaakt. Meer nog, ze hebben de Sovjetunie in de kaart gespeeld. Het volstaat niet de engelsprekende Zuidafrikanen, de Britten, de Amerikanen, de West-Europeanen te betichten van het huichelachtig dubbel spel, dat ze inderdaad spelen. Het volstaat niet te verwijzen naar de grote meerderheid van de zwarte Zuidafrikanen die - nu nog - geweld afwijzen en zelfs sceptisch zouden staan tegenover de anti-apartheids campagnes in Europa.

listig

Het volstaat zeer zeker niet de blanke Zuidafrikanen te toeien met het aureool van een naïeve «doe wel en zie niet om» - mentaliteit. Dat geïdealiseerde beeld van de recht voor zijn raap sprekende afstammelingen van de boeren past niet bij het listige verdeel-en-heers-spel dat ook nu weer door de regering van Pieter Botha wordt gespeeld. Ook wie zich niet de geringste illusies maakt over de sovjetbedoelingen in Afrika hoeft zich daarom nog geen oren te laten aannaaien door de blanke zuidafrikanen.

De hele uitgekookte strategie omvat de afschaffing van de «kleine apartheid», gepaard met een propagandooffensief waarvan het boek van Jorissen een onderdeel is. Men verwijst naar het levenspeel van de zwarte Zuidafrikanen, dat hoger is dan dat van de meeste andere Afrikaanse volkeren. Men heeft het over onderwijs en gezondheidszorg, ontkent dat Zuid-Afrika een politieestaat zou zijn, beweert dat de 225 politieke gevangenen van het beruchte Robben-eiland «niet slecht» worden behandeld. Dat alles dient dan om de pil van de «grote apartheid» te doen slikken. Die «grote apartheid» betreft de zogenaamde onafhankelijkheid van alle Zuidafrikaanse volkeren (er worden ons niet minder dan negen Afrikaanse volkeren voorgeeld). Zij zouden door

de blanken op het «goede pad» worden gebracht. Het komt neer op een schijn-onafhankelijkheid van machteloze «bantoesians» die uit de hand van de regeerders in Pretoria moeten eten. Wat anders stellen de nu al bestaande Transkei, Bothuhaswana en Venda voor?

En dan maar geduld prediken omdat uit het lelijke eindje van de apartheid «eens» de prachtige blanke zwaan van de harmonieuze, maar gescheiden ontwikkeling moet groeien.

Niets blijkt minder waar, als men de recente ontwikkelingen nagaat. Nog deze dagen heeft Pieter Botha zijn omsreden plan voor instelling van een «verteenwoordigende raad» van zwarten moeten intrekken. In die voorgeselde grondwetsherziening, waarover Jorissen uitweidt, zou in de plaats van de huidige senaat een presidentiële raad komen waarin de andere niet-blanke bevolkingsgroepen vertegenwoordigd zouden zijn, en daarnaast een aparte raad voor de zwarte bevolking. Zwarte leiders hebben dit afgewezen, omdat hun raad geen werkelijke bevoegdheid zou krijgen en omdat het hele systeem de blijvende vestiging van de «grote apartheid» zou betekenen. Premier Botha gaat nu op zoek naar een nieuwe «constellatie».

Zijn vlieger zal echter niet meer opgaan, omdat de 2,5 miljoen kleurlingen, de 780.000 Aziaten en de 16 miljoen zwarten van Zuid-Afrika er met de dag meer en meer van doordrongen worden dat Zuid-Afrika evenzeer hun land is als dat van de 4,5 miljoen blanken en dat zij meer aanspraak kunnen maken op zijn rijkdommen dan vreemde consortiums. Ingewikkelde schema's hebben afgedaan. Men moet in de richting van één man, één stem, hoe weerzinwekkend en heiligschennend dat ook moge klinken in de ogen van blanke Zuidafrikanen en hun supporters.

ROBERT SCHOETERS

Wim Jorissen: Zondebok Zuid-Afrika - Een positieve balans. Lannoo Tiel.